QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.190

OLIY TA’LIM TIZIMIDA MA’NAVIY TARBIYA VA INTELLEKTUAL RIVOJLANISH INTEGRATSIYASI

Maxmudjonov Asrorjon Baxromovich
Qo‘qon davlat universiteti
Pedagogika kafedrasi v.b, dotsenti
Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)
Tel: 94 493 33 88

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish integratsiyasining pedagogik mohiyati, mazmuni va amalga oshirish mexanizmlari tahlil etiladi. Zamonaviy oliy ta’lim sharoitida talabalarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas’uliyat, mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashuvni shakllantirish zarurati asoslab beriladi. Maqolada ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanishning o‘zaro ta’siri, ularning ta’lim jarayonidagi uzviyligi hamda integratsiyalashgan pedagogik yondashuvning asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. Nazariy tahlil asosida oliy ta’lim muassasalarida fanlararo integratsiya, muammoli ta’lim, loyiha faoliyati, munozara, refleksiya va ijtimoiy loyihalardan foydalanish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Ma’naviy va intellektual rivojlanishning uyg‘unligi raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, kasbiy kompetent va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglaydigan mutaxassisni tayyorlashning muhim pedagogik sharti sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, ma’naviy tarbiya, intellektual rivojlanish, integratsiya, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, kasbiy kompetentlik, shaxs kamoloti, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: This article examines the pedagogical essence, content, and implementation mechanisms of integrating spiritual and moral education with intellectual development in higher education. It substantiates the need to develop students’ professional knowledge and skills alongside moral values, social responsibility, independent thinking, critical analysis, and creativity. The article explores the interrelationship between spiritual education and intellectual development and identifies key areas for an integrated pedagogical approach. Based on theoretical analysis, recommendations are proposed for implementing interdisciplinary integration, problem-based learning, project activities, debates, reflection, and social projects in higher education institutions. The integration of spiritual and intellectual development is considered an important pedagogical condition for preparing competitive, professionally competent specialists who think independently and understand their responsibilities to society.

Keywords: higher education, spiritual and moral education, intellectual development, integration, moral values, critical thinking, professional competence, personal development, pedagogical technologies.

Аннотация: В статье рассматриваются педагогическая сущность, содержание и механизмы реализации интеграции духовно-нравственного воспитания и интеллектуального развития в системе высшего образования. Обосновывается необходимость формирования у студентов не только профессиональных знаний и умений, но и нравственных ценностей, социальной ответственности, самостоятельного мышления, способности к критическому анализу и творческому подходу. Раскрываются взаимосвязь духовно-нравственного воспитания и интеллектуального развития, их единство в образовательном процессе и основные направления интегрированного педагогического подхода. На основе теоретического анализа предложены рекомендации по использованию междисциплинарной интеграции, проблемного обучения, проектной деятельности, дискуссий, рефлексии и социальных проектов в высших образовательных учреждениях. Гармоничное сочетание духовного и интеллектуального развития рассматривается как важное педагогическое условие подготовки конкурентоспособных, профессионально компетентных специалистов, способных самостоятельно мыслить и осознавать свою ответственность перед обществом.

Ключевые слова: высшее образование, духовно-нравственное воспитание, интеллектуальное развитие, интеграция, нравственные ценности, критическое мышление, профессиональная компетентность, развитие личности, педагогические технологии.

KIRISH

Globallashuv, raqamli texnologiyalar rivoji va axborot almashinuvining jadallashuvi oliy ta’lim tizimi oldiga yangi pedagogik vazifalarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifasi faqat muayyan kasb bo‘yicha bilimga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat emas. Shu bilan birga, mustaqil fikrlaydigan, axborotni tanqidiy baholaydigan, ijtimoiy mas’uliyatni his etadigan, insoniy qadriyatlarga hurmat bilan munosabatda bo‘ladigan va o‘z bilimlarini jamiyat manfaatlari yo‘lida qo‘llay oladigan shaxsni shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish jarayonlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. Ma’naviy tarbiya shaxsda halollik, vijdonlilik, adolat, insonparvarlik, bag‘rikenglik, vatanparvarlik va mas’uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirsa, intellektual rivojlanish bilimlarni o‘zlashtirish, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish, mustaqil xulosa chiqarish va ijodiy faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu ikki yo‘nalishning integratsiyasi bilim va qadriyatlar, tafakkur va xulq-atvor, kasbiy tayyorgarlik va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta’limni rivojlantirishga oid strategik hujjatlarda ham zamonaviy bilimlarga ega, kreativ va tizimli fikrlaydigan, yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlarga ega mutaxassislarni tayyorlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida intellektual salohiyatni rivojlantirish, mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash hamda ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish muhim yo‘nalishlar sifatida belgilangan [1]. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta’limda ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanishni alohida, bir-biridan uzilgan jarayonlar sifatida emas, balki yagona pedagogik tizimning o‘zaro to‘ldiruvchi tarkibiy qismlari sifatida tashkil etish dolzarb ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda pedagogik hodisalarni o‘rganishga doir nazariy metodlardan foydalanildi. Asosiy metodologik yondashuvlar sifatida tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va integrativ yondashuvlar tanlandi.

Tadqiqotning metodologik asosini ta’lim va tarbiyaning birligi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyat orqali rivojlanish, bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi tamoyillari tashkil etdi.

Shuni ta’kidlash lozimki, mazkur maqolada empirik tajriba-sinov ishlari, respondentlar so‘rovi yoki statistik tahlil natijalari keltirilmagan. Shu sababli ishlab chiqilgan model va xulosalar nazariy tahlil natijalariga asoslangan bo‘lib, ularning amaliy samaradorligini aniqlash uchun kelgusida alohida tajriba-sinov tadqiqotlarini tashkil etish talab etiladi.

NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida oliy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish integratsiyasini ta’minlashga xizmat qiluvchi bir qator o‘zaro bog‘liq pedagogik yo‘nalishlar aniqlandi.

Ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanishning o‘zaro bog‘liqligi. Ma’naviy tarbiya — shaxsda axloqiy qadriyatlar, ijobiy e’tiqodlar, mas’uliyatli munosabat, ijtimoiy faollik va jamiyatda qabul qilingan axloqiy me’yorlarga ongli munosabatni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayondir.

Intellektual rivojlanish esa shaxsning bilish jarayonlari, jumladan, tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, tahlil qilish, umumlashtirish, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni anglatadi.

Mazkur jarayonlar bir-birini to‘ldiradi. Intellektual rivojlanish talabaning axborotni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatini oshirsa, ma’naviy tarbiya ushbu bilim va imkoniyatlardan qanday maqsadlarda, qanday axloqiy mezonlar asosida foydalanish kerakligini anglashga yordam beradi.

Masalan, talaba ilmiy ma’lumotlarni izlash va tahlil qilishni bilishi intellektual kompetensiyaning ifodasidir. Shu ma’lumotlardan foydalanishda mualliflik huquqiga rioya qilishi, manbalarni to‘g‘ri ko‘rsatishi, dalillarni buzib talqin qilmasligi esa ma’naviy-axloqiy mas’uliyatning namoyon bo‘lishidir.

Shunday qilib, intellektual rivojlanish bilim olish va fikrlash imkoniyatlarini kengaytirsa, ma’naviy tarbiya ularni mas’uliyatli va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Integratsiyaning asosiy tarkibiy yo‘nalishlari

Tahlil asosida integratsiyaning quyidagi tarkibiy yo‘nalishlari ajratildi:

Yo‘nalish	Mazmuni	Kutiladigan pedagogik natija
Qadriyatli-ma’naviy	Halollik, adolat, insonparvarlik, bag‘rikenglik va mas’uliyatni anglash	Axloqiy pozitsiya va mas’uliyatli munosabatning rivojlanishi
Kognitiv-intellektual	Mustaqil fikrlash, tahlil, sintez, dalillash va muammolarni hal etish	Tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishi
Kommunikativ	Muloqot madaniyati, boshqalarning fikrini tinglash, munozara yuritish	O‘zaro hurmat va samarali hamkorlik
Faoliyatli-amaliy	Ijtimoiy loyihalar, muammoli topshiriqlar va jamoaviy faoliyat	Bilim va qadriyatlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash
Refleksiv-baholash	O‘z xatti-harakatini tahlil qilish, qarorlarning oqibatlarini baholash	O‘zini o‘zi rivojlantirish va mas’uliyatli qaror qabul qilish

Jadvalda keltirilgan yo‘nalishlar integratsiyalashgan ta’lim-tarbiya jarayonining o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlaridir. Ularni amaliyotda qo‘llashda har bir yo‘nalishning mazmuni fan xususiyati, talabalarning tayyorgarlik darajasi va kasbiy faoliyat talablariga muvofiq belgilanadi.

Integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish shartlari

Tahlil asosida mazkur modelni oliy ta’lim amaliyotiga joriy etish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim deb topildi:

1. Ta’lim va tarbiyaning birligi. Har bir fan mazmunida kasbiy bilim bilan birga tegishli axloqiy tamoyillarni muhokama qilish imkoniyatlarini yaratish.
2. Fanlararo hamkorlik. Umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy va kasbiy muammolar bilan bog‘lash.
3. Faol ta’lim muhitini yaratish. Talabalarning munozara, loyiha, keys-stadi va muammoli vaziyatlar tahlilida mustaqil ishtirokini ta’minlash.
4. Pedagogning shaxsiy namunasi. O‘qituvchining adolatli baholashi, akademik halolligi, hurmatga asoslangan muloqoti va kasbiy mas’uliyati orqali ijobiy namuna ko‘rsatishi.
5. Refleksiv faoliyatni tashkil etish. Talabalarni o‘z qarorlari, xatti-harakatlari va faoliyat natijalarini muntazam tahlil qilishga yo‘naltirish.
6. Hamkorlik va ijtimoiy faollik. Talabalarni ko‘ngillilik, ijtimoiy tashabbuslar, ilmiy to‘garaklar va jamoaviy loyihalarga jalb qilish.

Mazkur shartlar integratsiyani tasodifiy tadbirlar majmuasidan tizimli pedagogik jarayonga aylantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Oliy ta’limda ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish integratsiyasini tashkil etish masalasi ta’lim natijalarini faqat o‘zlashtirilgan bilimlar miqdori bilan baholash yondashuvini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Talabaning yuqori akademik natijaga erishishi uning bilimlarni mustaqil qo‘llay olishi, axloqiy muammolarni anglay olishi va o‘z faoliyati oqibatlari uchun mas’uliyatni his etishi bilan uyg‘unlashishi lozim.

Birinchidan, ma’naviy tarbiyani faqat alohida tarbiyaviy tadbirlar doirasida tashkil etish uning kundalik ta’lim faoliyatiga ta’sirini cheklashi mumkin. Masalan, akademik halollik

to‘g‘risida ma’ruza o‘tkazish muhim, biroq ushbu tamoyilni ilmiy ish yozish, manbalar bilan ishlash, imtihon topshirish va jamoaviy loyiha bajarish jarayonlarida amalda qo‘llash yanada muhimdir. Demak, qadriyatlar talabaning real faoliyati bilan bog‘langandagina ularning amaliy ahamiyati namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, intellektual rivojlanishni ma’naviy tarbiya bilan uyg‘unlashtirish talabalarda tanqidiy fikrlash va mas’uliyatli qaror qabul qilish o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlashi mumkin. Tanqidiy fikrlash faqat mavjud ma’lumotni shubha ostiga olish yoki xatolarni aniqlash bilan cheklanmaydi. U dalillarni tekshirish, turli nuqtayi nazarlarni hisobga olish, o‘z xulosalarini asoslash va qarorning boshqa insonlarga ta’sirini anglashni ham qamrab oladi.

Uchinchidan, integratsiya milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish uchun sharoit yaratadi. Milliy madaniy meros, tarixiy tajriba, ona tiliga hurmat va jamiyat oldidagi mas’uliyat masalalarini inson huquqlari, bag‘rikenglik, adolat, akademik erkinlik va ilmiy halollik bilan bog‘liq holda o‘rganish talabalarning keng dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda tarbiyaviy ishlar talabalarning mustaqil fikrlashi va turli qarashlarni dalillar asosida muhokama qilishi uchun imkoniyat yaratishi lozim.

To‘rtinchidan, integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi o‘qituvchining metodik tayyorgarligi bilan bevosita bog‘liq. Pedagog nafaqat o‘z fanini chuqur bilishi, balki ta’lim mazmunini kasbiy etika, ijtimoiy mas’uliyat va qadriyatlar bilan bog‘lay olishi ham kerak. Shu maqsadda pedagoglar uchun fanlararo dars loyihalash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiv topshiriqlar yaratish va kompetensiyaviy baholash bo‘yicha metodik seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, ma’naviy-axloqiy rivojlanishni baholashda ehtiyotkor va ilmiy asoslangan yondashuv zarur. Talabaning ichki e’tiqodi yoki shaxsiy qarashlarini faqat bitta topshiriq asosida aniqlash mumkin emas. Shuning uchun baholashda kuzatiladigan xatti-harakatlar, dalillangan qarorlar, akademik halollik, muloqot madaniyati, jamoaviy mas’uliyat va refleksiya kabi ko‘rsatkichlarga tayanish maqsadga muvofiq. Baholash mezonlari oldindan ma’lum, shaffof va talabaning shaxsiy fikrini erkin ifoda etish huquqiga hurmat bilan ishlab chiqilishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim tizimini rivojlantirishga doir strategik hujjatlarida ham intellektual salohiyatni oshirish, mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni takomillashtirish hamda zamonaviy mutaxassislarni tayyorlash masalalari o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlar sifatida qaraladi [1]. Bu holat mazkur maqolada taklif etilgan integratsiyalashgan yondashuvning milliy oliy ta’limni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlari bilan mazmunan uyg‘unligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, taklif etilgan modelning amaliy samaradorligi hozircha tajriba-sinov yo‘li bilan tekshirilmagan. Uni oliy ta’lim muassasalarida qo‘llash jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, akademik halolligi, ijtimoiy faolligi va kasbiy mas’uliyatidagi o‘zgarishlarni aniqlash uchun boshlang‘ich va yakuniy diagnostika, pedagogik kuzatuv, talabalar refleksiyasi hamda tegishli topshiriqlar natijalarini qiyosiy tahlil qilish zarur.

XULOSA

O‘tkazilgan nazariy tahlil oliy ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanishning integratsiyasi zamonaviy, ijtimoiy mas’uliyatli va kasbiy jihatdan kompetent mutaxassisni tayyorlashning muhim pedagogik yo‘nalishi ekanini asoslash imkonini berdi.

Birinchidan, ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish o‘zaro bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ularning uyg‘unligi bilimlarni egallash, mustaqil fikrlash, axloqiy qaror qabul qilish va kasbiy faoliyatni mas’uliyat bilan amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratadi.

Ikkinchidan, integratsiya ta’lim va tarbiya maqsadlarini muvofiqlashtirish, fanlararo aloqalarni kuchaytirish, faol ta’lim metodlaridan foydalanish, pedagogning shaxsiy namunasini ta’minlash va talabalarning refleksiv faoliyatini rivojlantirish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Uchinchidan, muammoli ta’lim, munozara, loyiha faoliyati, ijtimoiy tashabbuslar va kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish talabalarning bilimlarini amaliy vaziyatlar bilan bog‘lash hamda axloqiy mas’uliyatini anglashiga xizmat qiluvchi istiqbolli vositalar hisoblanadi.

To‘rtinchidan, integratsiyalashgan pedagogik modelni amalga oshirishda baholash mezonlari shaffof, kuzatiladigan natijalarga asoslangan va talabalarning shaxsiy fikrini hurmat qiladigan tarzda ishlab chiqilishi zarur.

Beshinchidan, mazkur yondashuvning samaradorligini ilmiy jihatdan aniqlash uchun kelgusida oliy ta’lim muassasalarida tajriba-sinov tadqiqotlarini o‘tkazish, tegishli diagnostik vositalarni ishlab chiqish va natijalarni qiyosiy tahlil qilish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, oliy ta’limda ma’naviy tarbiya va intellektual rivojlanish integratsiyasi bilimli va ma’naviy yetuk shaxsni shakllantirishga yo‘naltirilgan yaxlit pedagogik yondashuvdir. Uning izchil amalga oshirilishi ta’lim sifatini rivojlantirish, akademik halollikni mustahkamlash, mustaqil tafakkurni qo‘llab-quvvatlash va jamiyat taraqqiyotiga mas’uliyat bilan hissa qo‘sha oladigan mutaxassislarni tayyorlash uchun muhim imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. https://lex.uz/docs/4545887
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/docs/5013007
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 50–53-moddalar: ta’lim olish huquqi, oliy ta’lim, pedagog maqomi va ilmiy-ijodiy faoliyatga oid qoidalar. https://constitution.uz/
4. Qodirov Q. *Conceptual Bases of Lifelong Spiritual Education and the Development of Ideological Competence of Students*. Science and Society, 2020, 4-2-son, 75–76-betlar. https://journal.ndpi.uz/ss/en/article/view/2020-4-2-038
5. Dewey J. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Macmillan, 1916.
6. UNESCO. *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO, 2021. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707